

УДК 811. 161. 2'373:82–1

Тимочко О. Б.

СЛОВНИК АВТОРСЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ НОВОТВОРІВ ПОЕТІВ-ДИСИДЕНТІВ 60–70-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ: ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ОПИСУ

У статті проаналізовано проблеми лексикографічного опису авторських лексичних новотворів поетів-дисидентів 60–70-х років ХХ століття. Звернено увагу на труднощі, які виникали при укладанні словника авторських лексичних новотворів.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, словник авторських лексичних новотворів, поет-дисидент, словотворчість, лексикографія.

В статье проанализировано проблемы лексикографического описания авторских лексических инноваций поэтов-диссидентов 60–70-х годов ХХ века. Обращено внимание на сложности, возникшие в процессе составления словаря авторских лексических новообразований.

Ключевые слова: авторский лексический неологизм, словарь авторских лексических новообразований, поэт-диссидент, словотворчество, лексикография.

The article is an attempt to analyze the problems of lexicographical description of lexical innovations of poets-dissidents in 60–70-s of XX century. The attention is paid to the difficulties faced during the process of dictionary compiling.

Key words: author's lexical new-formation, dictionary of author's lexical new-formations, poet-dissident, word-formation, lexicography.

Словотворчість – одна з характерних ознак діяльності поетів-дисидентів. В. Стус, І. Світличний, І. Калинець та Г. Чубай створили власні словники авторських інновацій – специфічних лексичних одиниць, що своєрідно відбивають особливості найактуальніших для поетів і соціуму реалій тогочасної дійсності, віддзеркалюють

авторське світобачення й світовідчуття, розвивають потужний словотвірний потенціал рідної мови, збагачують поетичне мовлення ХХ століття.

“Словник авторських лексичних новотворів поетів-дисидентів 60–70-х років ХХ століття” (на матеріалі поезії В. Стуса, І. Калинця, І. Світличного та Г. Чубая) є різновидом словників мови письменника. “Словник...” укладено за теоретичними принципами, розробленими Г. М. Вокальчук для “Короткого словника авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття” [1, с. 44–68].

У реєстрі словника новотвори зафіксовано в алфавітному порядку. Словникова стаття має такі компоненти: реєстрове слово, вказівка на його частиномовну належність, основні граматичні характеристики новотвору, контекст, у якому вживається описуване слово, довідки різного характеру і призначення, порівняльні аспекти лексикографічного представлення новотвору (частково), хронологічна довідка.

За призначенням “Словник авторських лексичних новотворів поетів-дисидентів 60–70-х років ХХ століття” – довідковий лексикографічний посібник, присвячений описові специфічного лексичного матеріалу, наявного в поетичному мовленні В. Стуса, І. Калинця, І. Світличного та Г. Чубая, – авторським новотворам.

Метою “Словника...” є фіксація в алфавітному порядку індивідуально-авторських лексичних новотворів з відповідною їх граматичною кваліфікацією та хронологічною характеристикою. У “Словнику...” не передбачено тлумачення семантики авторських новотворів. У реєстровій частині словника зберігаються фонетичні, морфологічні та графічні написання автора чи видавця збірки.

Словник фіксує 1692 лексичні інновації.

За складом “Словник...” є власне лексичним (стійкі сполучення слів не були об’єктом лексикографічного опису).

Оскільки більшість мовознавців (зокрема Е. Ханпіра, О. Земська, В. Лопатін) дотримуються думки, що okazіоналізми – слова, що виникають під час мовленнєвої комунікації і не виходять за межі конкретної ситуації спілкування, і їм притаманні такі характеристики як експресивність, емоційність, новизна, ненормативність, незвичність та яскравість, ми вважали за необхідне включення до реєстру “Словника...” новотвори таких класів:

– авторські новотвори-іменники на зразок *піраміда-стіжок*, *птах-блискавиця* (Г. Чубай); *витерп*, *виквіт* (В. Стус); *білокість*,

бездольність (І. Калинець); *березневість*, *дим-блакить* (І. Світличний) та ін.;

– авторські новотвори-прикметники та дієприкметники, наприклад, *неступлений*, *славосяйний* (Г. Чубай), *безсмертносердий*, *взгірний* (В. Стус); *беззрішно-голубиний*, *всевказівний* (І. Світличний); *високозоряний*, *високорівний* (І. Калинець) та ін.;

– авторські новотвори-дієслова: *компромісити*, *дивитись-видивлятись* (Г. Чубай); *сохнути-марити*, *схудобитися* (І. Світличний); *медогіркнути*, *побарвінкувати* (І. Калинець) та ін.;

– авторські новотвори-прислівники: *без'язико*, *екстазно* (Г. Чубай); *яро-полум'яно*, *тонкожало* (В. Стус); *безхосенно* (І. Калинець); *громово*, *достеменно-правдиво* (І. Світличний) та ін.

Частиномовний розподіл авторських неологізмів поетів-дисидентів засвідчив, що словотворчості поетів не притаманне використання новотворів-числівників та новотворів-прийменників. Найбільш активно автори експериментували з іменниками, прикметниками та прислівниками. Істотною є частка дієслів та дієприкметників.

Джерельною базою для створення словника стали поетичні тексти, опубліковані у найповнішому чотиритомному виданні творів В. Стуса (1994–1999 р.), збірки: “Плач Єремії” Г. Чубай (Львів, 2001), “Тринадцять алогій” І. Калинець (Київ, 1991), “Слово триваюче” І. Калинець (Харків, 1997), “У мене тільки – слово” І. Світличний (Харків, 1994), “Серце для куль і для рим” І. Світличний (Київ, 1990).

Лексичні номінації добиралися методом суцільної вибірки. У процесі створення “Словника...” використовувалися матеріали опублікованих словників індивідуально-авторських лексичних новотворів, зокрема “Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття” [КСАН-04].

До реєстру “Словника...” увійшли також авторські інновації, зафіксовані у поетичних перекладах Г. Чубая та В. Стуса. Варто погодитись з думкою О. Пчілки, що вживання певної кількості новотворів “є доконечною рисою перекладів як джерела збагачення й розвитку літературної мови, якою здійснюється переклад, бо перекладач мусить шукати найбільш адекватні мовні засоби для відтворення ідейного і художнього змісту оригіналу, до того ж написаного досконалою мовою” [2, с. 11–12].

У процесі укладання “Словника...” виникали певні труднощі різного характеру, зумовлені специфікою описуваних одиниць.

Складними є випадки визначення граматичного роду іменників на зразок *одцвітина*: **Одцвітина**, ім., ч. р., *не звиклу до твого тіла / помаранчу з незнаного саду / пізноцвіт одцвітина / самітний осамітнена* (Калин1:64 # 1969). Лише за допомогою контексту вдалося визначити рід іменника.

Певні труднощі в процесі лексикографічного опису виникали при визначенні граматичного роду юкстапозитів на зразок *домовина-холодильник*. У таких випадках після вказівки граматичного роду ставиться знак питання: **Домовина-холодильник**, ім., ч. р. ? *...виробляють холодильники на зразок / домовин / або ж домовини-холодильники...* (Чубай 1:236).

Трапляються випадки, коли родову належність інновації встановити неможливо у зв'язку з тим, що юкстапозити утворено шляхом поєднання компонентів сурядним зв'язком, характеристика граматичного роду у ремарці відсутня, напр. : **Будень-свято**, ім., *...ти вже геть пропав, / згубився проміж буднів-свят?* (Стус1:47 # 09. 02. 1972); *У епоху Реставрації / Афродіти, й Аполони, / І камени, й музи, й грації / (Іх же в царстві – легіони) / Творять вдень, вночі і вранці, / В будень-свято декламації: / В стилі “хай живуть бурбони”.* (Світл1:130 # 1977); **Напівсонце-напівтьма**, ім., *Державо напівсонця-напівтьми, / ти крутишся у гадину, відколи тобою неспокутий трусить гріх...* (Стус2:62 # 1972–1980).

В окремих випадках іменники фіксуються у формі множини (якщо форма однини призводить до зміни значення новотвору), наприклад: **Всеочі**, ім., *Яка недоторканна ця пишнота / і всепрощення добрих всеочей!* (Стус2:80 # 1972–1980).

Складними є приклади, коли у творах фіксуються так звані “семантичні” оказіоналізми. Ретельне дослідження контексту дозволяє встановити оказіональне значення новотвору, напр. : **Відумерщина**, ім., ж. р., *<опале листя> Зривай вітре-густовію / золочену відумерщину / з того лісу-лебедина / з того дерева як терема / з гілки-сопілки / оновимося* (Калин1:112 # 1976); пор. з узуальним **відумерщина** у знач. “майнова спадщина після померлих” [СУМ1:653].

Виникали труднощі при встановленні граматичних характеристик надскладних номінацій. У таких випадках до уваги бралися граматичні ознаки стрижневого слова: **Андрути-хрускіт-чути**, ім., мн., *...то ти [Назарчику – О. Т.] будеш ласувати: // медок на зубок, / тістечка-їстечка, / маківник-смаківник, / горішки-пустобрішки, /*

шоколадку за колядку, / андрути-хрускіт-чуті, / мандаринки-течуть-слинки, / медівник – у роті-зник, / родзинки – для Дзвінки, / конфітуру-замазуру, / крем-мазайло – / з-торта-вилізайло... (Калин2:289-290 # 1973–1978). Доречним було і посилання на контекст, у якому вжито номінацію: **Похатікручуся**, ім., ж. р., *Була в нього бабуся – / похатікручуся*. (Калин2:295 # 1973–1978)

Дискусійними є випадки, коли реєстрове слово не збігається з контекстуальною формою його використання. У першу чергу це стосується індивідуально-авторських форм ступенів порівняння прикметників. У “Словнику...” номінації такого типу подаються не в початковій, а – у відповідній авторській формі: **Щонаймєртвий**, прикм., *Сомнамбулами бродять щонаймєртві. І так їм хочеться межі чужих кісток / свій непомітний віднайти куток...* (Стус5:48 # 1965–1967); **Щонайживіший**, прикм., *У тисячі подобах заховайся – / щонаймиліша /.../. Серпанком чарівниці покривайся – / щонайживіша, я знайду тебе.* (Стус1:314 # 1972).

Окремо слід сказати про новотвори, які вживалися кількома авторами, наприклад: **Будень-свято**, ім., *...ти вже геть пропав, / згубився проміж буднів-свят? (Стус1:47 # 09. 02. 1972); У епоху Реставрації / Афродіти, й Аполони, / І камені, й музи, й грації / (Їх же в царстві – леґіони) / Творять вдень, вночі і вранці, / В будень-свято декламації: / В стилі “хай живуть бурбони”.* (Світл1:130 # 1977); **Самогвалт**, ім., ч. р., *ніч самогвалтів / тих / що повертаються / з порожніми руками / до ліжок / односпальних і двоспальних (Калин2:125 # 1970); ніч самогвалтів / знайомих поетів (Калин2:125 # 1970); За підлі, за яничарські регалії і клейноди, / За оргії самогвалтів, за кайфи саморозп’ять / Я честі свою твердиню, нескорений образ свободи, / Фортецю своєї гідності – душі – не здам і на п’ядь.* (Світл1:155 # ~70-і). Тут постає проблема встановлення авторства лексичної інновації. При розв’язанні цієї проблеми ми використовували прийом хронологічного зіставлення дат написання творів, у яких виявлено новотвори.

Вартим уваги є той факт, що на початку роботи над формуванням реєстру новотворів до його складу були включені деякі одиниці, які згодом, після перевірки за кількома лексикографічними джерелами, були вилучені з реєстру. Це стосується, наприклад, іменників білотернь: **Білотернь**, ім., ж. р., *Чорниголь і білотернь! / Хай гірко-зілля їм / у неперерванець / і місяць-медовець!* (Калин1:24 # 1975); скороз-

ріст: **Скорозріст**, ім., ч. р., *вже весник* – / *скоровість*: / *і скорозріст*, / *і лозовість*. (Калин:23 # 1975). Як виявилось, аналізовані номінації фіксуються в Етимологічному словнику української мови [ЕСУМ-82].

Отже, у процесі роботи над укладанням словника новотворів певного автора слід аналізувати реєстри якомога більшої кількості словників різних типів (етимологічних, історичних, діалектних тощо), що уможливить максимальне уточнення реєстру авторських неологічних одиниць.

Література:

1. Вокальчук Г. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) : [монографія] / Г. М. Вокальчук ; за ред. А. П. Грищенка. – Рівне : Науково-видавничий центр “Перспектива”, 2004. – 524 с.
2. Муромцева О. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / О. Г. Муромцева. – Харків : Вища школа, 1985. – 152 с.

Лексикографічні джерела:

1. **ЕСУМ-82**: Етимологічний словник української мови : у 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982–2006. – Т. 1–7.
2. **КСАН-04**: Вокальчук Г. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) : [монографія] / Г. М. Вокальчук ; за ред. А. П. Грищенка . – Рівне : Науково-видавничий центр “Перспектива”, 2004. – 524 с.
3. **СУМ**: Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1973–1982. – Т. 1–11.